

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 504

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ

**Т. В. Коняхіна, кандидат економічних наук,
Донецький державний університет управління**

© Коняхіна Т. В., 2013.

Стаття отримана редакцією 18.09.2013 р.

Вступ. Серед механізмів управління природокористуванням економічні займають особливе місце і відіграють важливу роль. Не викликає сумніву, що багато проблем управління природокористуванням найбільш ефективно й успішно розв'язуються за допомогою економічних методів. У цілому, економічний механізм природокористування призначений для правильного управління раціональним природокористуванням і багато в чому для екологічного регулювання. Як свідчить міжнародна практика природокористування, економічні методи екологічного регулювання є найбільш ефективними.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Зазначена проблематика перебуває в полі зору вчених, її різноманітні аспекти досліджують українські та зарубіжні науковці, зокрема: Б. Буркинський, В. Бурков, С. Васильченко, П. Гаман, В. Голян, Н. Данилюк, О. Попова, О. Саксонова, І. Синякевич, Г. Фединик, Ю. Шемшученк, В. Баумол, Р. Костанза, Е. Лука, Дж. Луміз, Ф. Сендс та інші. Саме роботи цих авторів зробили вирішальний вплив на формування поглядів, висловлюваних у поданому дослідженні. Незважаючи на інтенсивність розробок проблеми впливу управління на екологічну ситуацію, що виконуються за кордоном, та інтерес вітчизняних авторів до її окремих аспектів, в Україні дотепер відсутні комплексні дослідження екологічнобезпечного розвитку економіки з формулюванням сильних і слабких сторін екоінструментів, висновків щодо можливостей використання їх у вітчизняній практиці.

Постановка завдання. Завданням роботи є дослідження й узагальнення зарубіжного досвіду формування економічних інструментів природокористування та реалізації економічного механізму охорони навколишнього середовища з метою подальшого розроблення та обґрунтування ефективного механізму природокористування в Україні.

Основний матеріал і результати. Національні економічні механізми природокористування мають у різних країнах свої власні риси, обумовлені не тільки специфікою розв'язуваних екологічних проблем, але й особливостями застосовуваної в

кожній країні національної моделі управління і регулювання політичних, історичних, культурними та інших факторів.

Політика використання тих чи інших економічних інструментів природокористування повинна забезпечувати еколого-економічний облік і оцінку природних ресурсів, стимулювати ефективні економічні фінансові механізми управління й формування, щоб зробити вигідним використання менш енерго- і матеріаломісткі, маловідходні технології, стимулювати екологічно орієнтоване й економічно ефективне управління.

При аналізі проблеми реалізованості інструментів економічного механізму природокористування необхідно чітко визначити позитивні сторони та недоліки адміністративно-контрольних важелів і економічних інструментів охорони навколишнього середовища. Існує поширена думка, згідно з якою адміністративно-контрольні інструменти мають найбільшу товарність та вони (наприклад, природоохоронні нормативні акти), будучи узгодженими і прийнятими, починають автоматично діяти й виконуватися. Для впровадження будь-яких управлінських заходів (стандарт, платежі) потрібні зусилля і ресурси, в тому числі для протидії опору тих осіб, котрі не зацікавлені в їх уведенні. Усі управлінські інструменти повинні бути також оцінені з точки зору тих витрат, з якими пов'язане їхнє застосування і які багато в чому лягають на регіональні органи контролю та управління. Дослідження дають можливість сформулювати сильні й слабкі сторони кожної групи інструментів з охорони навколишнього середовища (табл. 1).

Таблиця 1. Характерні риси інструментів екомеханізму

Адміністративно-контрольні інструменти	Економічні інструменти
1	2
<i>Сильні сторони</i>	<i>Сильні сторони</i>
будучи встановленими і доведеними до суб'єктів природокористування, відомими споживачам, вони служать дуже простим і чинним безпосередньо засобом досягнення необхідного рівня якості навколишнього природного середовища; зручні для контролю з боку органів влади та екологічного управління	висока ефективність з точки зору економії екологічних витрат; здатність виробляти стійкі стимули до скорочення забруднення середовища, тим самим і до науково-технічних інновацій; посилюють гнучкість економічного механізму природокористування, забезпечують умови для самостійного визначення підприємствами стратегії природоохоронної діяльності; сприяють через механізм ринкового ціноутворення збереженню дефіцитних природних ресурсів для майбутніх поколінь; забезпечують природоохоронну діяльність необхідними джерелами фінансування
<i>Слабкі сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
недостатня дієвість з точки зору стимулювання інновацій; ускладнюють можливість гнучко реагувати на різні ситуації та творчо ставитися до своїх екологічних зобов'язань	складність точного завдання початкового рівня емісійних платежів і обумовлена цим невизначеність досягнення кінцевого природоохоронного результату; висока чутливість до інфляційних процесів, що вимагає постійного коректування рівня платежів; ризик зниження конкурентоспроможності продукції, в тому числі й на міжнародних ринках, унаслідок відносно високих сукупних екологічних витрат.

Джерело: складено автором за роботами [2, с. 7; 5, с. 108; 7, с. 54; 8, с. 162].

Діяльність розвинених країн зі створення інституційної основи екологізації господарювання належить до другої половини ХХ століття. Так, шведська політика забезпечення високих природоохоронних стандартів і принципів безпеки бере свій початок у 60-х рр., коли було введено перше обмеження на вміст сірки у використовуваній нафті. У 70 – 80-х рр. масштаби державного регулювання в США в галузі охорони навколишнього середовища збільшувалися безпрецедентними темпами: тільки на федеральному рівні було прийнято, оновлено й переглянуто сотні законодавчих документів; близько 70% всіх

державних розпоряджень, одержуваних приватними підприємцями, стосувалися екологічної безпеки [6, с. 123]. В Угорщині створення системи фондів з охорони навколишнього природного середовища належить до початку 70-х рр. ХХ століття, вона послужила базою формування Центрального фонду навколишнього середовища дванадцяти спеціальних муніципальних екологічних фондів для найбільш забруднених міст. У Канаді з 1971 р. функціонує федеральне міністерство з охорони навколишнього середовища з наступним формуванням провінційних відомств.

Більшість країн використовують багатоступеневу інституційну структуру регулювання; вона включає в себе як власне держава, так і регіони, підприємства, громадські рухи. Так, у Норвегії формування економічної політики входить до компетенції Стортингу (парламенту) з наступним жорстким контролем прийнятих рішень. Регулювання поточної діяльності здійснюють урядові агентства (директорати), що поєднують функції виробничого та фінансового контролю, організації наукових досліджень, освітню й видавничу діяльність.

У Швеції розробленням та реалізацією інституційної структури зайняті такі державні структури: Міністерство природних ресурсів і охорони, навколишнього середовища (заповідна справа, охорона навколишнього середовища, управління науково-дослідними роботами, координація діяльності в галузі природокористування; земельне та ландшафтне планування); Національне агентство із захисту навколишнього середовища; Національне бюро нормативів для екологічно небезпечних виробництв; Національна хімічна інспекція; Національне бюро з планування житлового сектора (раціональне розміщення населених пунктів і транспортних мереж з точки зору охорони навколишнього природного середовища); Національне сільськогосподарське бюро; Національне агентство з промислового і технічного розвитку; Національний інститут радіаційного захисту; Шведський метеорологічний і гідрологічний інститут [7, с. 209]. Додатково питаннями охорони навколишнього природного середовища займаються адміністрації обласних рад, які є регіональними відділеннями центрального уряду, що відповідають за стан навколишнього середовища на своїй території, а так само муніципалітети, які мають у своєму складі комітети з охорони навколишнього середовища і здоров'я населення.

Німеччина, будучи визнаним світовим лідером у галузі екологічного виробництва, має достатньо ефективну систему управління охороною навколишнього природного середовища, що має не тільки спільні риси з аналогічними системами інших європейських країн, а й власні специфічні особливості. На федеральному рівні питання охорони навколишнього середовища закріплено за Міністерством з навколишнього середовища, охорони природи і ядерної безпеки (BMU). Експертні завдання виконують спеціалізовані організації: охорона природи – Федеральна дослідна установа з охорони природи і ландшафтної екології (BFANL); технічні питання охорони навколишнього середовища, екотоксикологія, частково моніторинг – Федеральна екологічна служба (UBA) [9, с. 287]. На рівні земель діє триступенева система управління, що включає в себе організацію вищої, середньої та нижчої ланки. Вищі ланки системи – міністерства з охорони навколишнього середовища земель. Діяльність органів управління середнього і нижчого рівнів інтегрується міністерствами. Органи управління нижчої ланки – рівень округів і міст – переважно укомплектовані інженерами землеустрою. Так само в деяких землях існують ради, що складаються з добровільних громадських уповноважених.

Правове забезпечення природокористування в Канаді здійснюється за допомогою прийняття законів про охорону навколишнього природного середовища. Прийняті парламентом чи законодавчими органами провінцій, вони містять більш загальні положення, деталізуючи в регулюючих нормативних актах уряду, провінційних міністерств, судів і т.д. Під пряму юрисдикцію федерального уряду потрапляють території, що знаходяться в державній власності. Провінції створюють законодавчу базу для контролю над земельними, водними і повітряними ресурсами; визначають обсяги консервації родовищ корисних копалин. Муніципалітети приймають підзаконні акти, відповідальні за розподіл питної води, прибирання побутового сміття та стан каналізаційних систем.

Австралії характерний високий рівень правової опрацьованості в частині переважання міжнародного законодавства над внутрішнім за умови дотримання національних інтересів, закріплених у міжнародних договірно-правових документах, як для іноземних, так і для австралійських інвесторів.

У банківській системі США практикується «зелене зонування», що припускає відмову від іпотечного кредитування «чорних полів» через побоювання вимушеного прийняття на себе витрат з ліквідації забруднення навколишнього природного середовища у разі реалізації застави [7, с. 142]; за аналогією страхові компанії завжди виключають забруднення зі страхових випадків. Таке страхування розроблено для роботи з витратами, які важко оцінити: додаткові витрати на очищення, що перевершують плановану вартість цих робіт; додаткові витрати, які виникають після завершення.

Норвегія акцентує увагу на процедурі ліцензування виробництва, що висуває основною умовою відповідність екологічним стандартам. У проектах розробки родовищ, крім безпосереднього негативного впливу на навколишнє природне середовище, враховуються потенційні аварії на об'єктах видобутку, що спричинили значний збиток [4, с. 86; 9, с. 298].

Важливим напрямом реалізації ідей сталого розвитку в Канаді є феномен «зеленого ринку», який передбачає впровадження ринкових механізмів, що впливають на промислові компанії з позиції забезпечення ефективності дотримання природоохоронних стандартів. Держава бере участь у становленні цього ринку за допомогою організації служб контролю якості води та повітря, викидів промислових відходів, включаючи хімічний аналіз; екологічний моніторинг і геоінформаційні служби.

У Німеччині ефективна екологічна політика здійснюється на підставі суспільної підтримки та участі громадян у природоохоронних програмах, що додає особливої актуальності інформаційним методам управління. Компоненти інформаційної політики пов'язані [7, с. 151]:

з підготовкою об'єктивної інформації про потенційних громадських витрати еколого-економічних відносин;

з апелюванням до господарюючих суб'єктів щодо необхідності виробництва і підтримки існуючих громадських екологічних благ;

із застосуванням соціальних санкцій відносно суб'єктів, які не ігнорують і / або ухиляються від компенсації шкоди навколишньому середовищу, яку завдано в результаті їх діяльності.

Існує велика кількість форм еколого-економічних інструментів. Це створює широкий спектр можливостей для цілеспрямованого екологічно орієнтованого впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання.

Систематизуючи види екоінструментів економічного механізму природокористування, наведено їх приклади у табл. 2.

Таблиця 2. Приклади економічних інструментів екомеханізму

Платежі	Субсидії	Завдатки	Ринкові принципи
за забруднення: <i>компенсаційні, стимулюючі, економічні</i>	стипендії	страхові внески за використання тару	право на фактичне або потенційне забруднення
за користування: <i>природними ресурсами, землею</i>	м'які позики	страхові внески за відпрацьований продукт, зношені частини продукту	диференціювання умови щодо укладення страхових договорів
за продукцію	пільги в оподаткуванні		ринкові ціни на природні ресурси
адміністративні податки			ринкова інтервенція органів влади для підтримки «зелених» секторів ринку

Джерело: складено автором за роботами [1 с. 51; 3, с. 35; 4, с. 254; 9, с. 78].

Висновки. Таким чином, у переважній більшості країн світу створено нормативно-правову базу господарювання, що носить в окремих регіонах більш-менш декларативний характер. Поширенню принципів сталого розвитку сприяє низка міжнародних організацій. Наприклад, ЮНКТАД здійснює роботу зі створення кодексу, поведінки у сфері передачі технологій країнам, які розвиваються, він містить обов'язковий розділ про можливі екологічні ризики; Світовий банк розробив керівні принципи виявлення й аналізу діяльності найбільш небезпечних промислових об'єктів у країнах, що розвиваються, і контролю за ними. Практикується вплив розвинених країн, як правило, за допомогою економічних санкцій з метою екологізації національного господарства останніх.

Досвід, накопичений зарубіжними країнами, актуалізовано, і він являє безперечний інтерес при становленні ринкової структури природокористування України. Інтеграція економічних методів у нашій країні відбувається недостатньо ефективно, що зумовлює необхідність коригування існуючої системи з урахуванням інструментів, апробованих в інших країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаман, П. І. Зміст економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності / П.І. Гаман // Бізнес-навігатор. Серія: Економіка і підприємництво. – 2004. – № 5. – С. 48 – 53.
2. Голян, В. А. Економічний механізм природокористування: яким йому бути? / В. А. Голян // Агросвіт. – 2007. – № 8. – С. 5 – 12.
3. Синякевич, І. Основні постулати екологічної економіки як теоретична основа екологічної політики / І. Синякевич // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 32 – 39.
4. Baumol, W. J. Economics, Environmental Policy and Quality of Life, with W.E. Oates and S.A. Batey Blackman, 1979. – 365 p.
5. Costanza, R. An Introduction to Ecological Economics. Stuttgart: Lucius&Lucius, 2001. – 355 p.
6. Daly, H. Ecological Economics. Principles and Applications / H. Daly, J. Farley . Island Press, 2003. – 406 p.
7. Loomis, J. Environmental Policy: Analysis for Decision Making. / J. Loomis, G. Helfand – Springer, 2010. – 365 p.
8. Zylicz, T. Goals, principles constraints in environmental policies / Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers. New York: Universe Books, 2005. – P. 155 – 176.
9. Wiesmeth H. Environmental Economics: Theory and Policy in Equilibrium / H. Wiesmeth – Springer, 2012. – 376 p.

УДК 504

Коняхіна Тетяна В'ячеславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності. Донецький державний університет управління. **Дослідження зарубіжного досвіду використання економічного інструментарію та особливостей управління природокористуванням.** Розглянуто сучасні економічні інструменти механізму управління природокористуванням. Систематизовано екоінструменти за видами з виділенням особливостей у різних країнах. Сформульовано висновки щодо можливостей використання у вітчизняній практиці.

Ключові слова: економічний інструмент, економічний механізм природокористування, ринкові принципи природокористування, екологічні платежі.

УДК 504

Коняхина Татьяна Вячеславовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности. Донецкий государственный университет управления. **Исследование зарубежного опыта использования экономического инструментария и особенностей управления природопользованием.** Рассмотрены современные экономические инструменты механизма управления природопользованием. Систематизированы экоинструменты по видам с выделением особенностей в разных странах. Сформулированы выводы относительно возможностей использования в отечественной практике.

Ключевые слова: экономический инструмент, экономический механизм природопользования, рыночные принципы природопользования, экологические платежи.

УДК 504

Koniakhina Tetiana Viacheslavivna, Candidate of Science in Economics, Associate Professor of Department of Management of International Economic Activity. Donetsk State University of Management. **Research of foreign experience using economic instruments and environmental management features.** Considered mechanism of modern economic tools of environmental management. Systematized environmental instruments by type of release characteristics in different countries. Draws conclusions about the possibilities of use in domestic practice.

Keywords: economic instrument, the economic mechanism of environmental management, market-based environmental payments.